

Роман Берест

УДК 902:726.7(477.83)

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОГО МОНАСТИРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ В УНЕВІ 2000 р.

Давній Унівський монастир - це унікальна історична пам'ятка чорного духовенства в Україні. Знайдені археологічні матеріали у польовому сезоні 2000 р. свідчать про важливе значення монастиря в різних сторонах життя давнього українського суспільства.

Залишки стародавньої історичної пам'ятки – давнього Унівського монастиря розташовані з південно-східного боку, приблизно на відстані 0,5 км від сучасної Святоуспенської Унівської лаври, на високому пагорбі, який місцеві жителі називають “Чернеча гора”. Широкомасштабні археологічні роботи на пам'ятці ускладнювалися тим, що вона сьогодні покрита лісом. З іншої сторони заліснення території пам'ятки сприяло природній консервації історичних об'єктів. Значної шкоди пам'ятці завдало ескарпування поверхні ґрунту для потреб сучасного чернечого кладовища, яке значною частиною охоплює територію пам'ятки.

Загалом унаслідок археологічних досліджень у польовому сезоні 2000 р. було відкрито та обстежено понад 300 м² площі давнього монастирського комплексу.* Це дало змогу зібрати важливі відомості та матеріали з давньої історії чорного духовенства на землях Прикарпаття. Окремі знайдені матеріали не мають подібних аналогій в регіоні, тому не виключено, що за значенням стародавній Унівський монастир, враховуючи порівняно добре збереження цілого комплексу історичних об'єктів, недостатнє вивчення матеріалів чернецтва на українських землях та інших причин може претендувати на місце матричної історичної пам'ятки чорного духовенства в Україні.

Стародавній Унівський монастир розташований на добре виділених піднівельованих площадках у верхній частині Чернечої гори. Загальна площа пам'ятки становить понад 2 га. На цій території за поверхневими слідами в результаті розвідкових робіт, які проходили

*Автор статті щиро вдячний ігумену Унівської Святоуспенської лаври отцю Венедикту та начальнику Бібрського ЛВУМГ п.Чемеринському В. О. за надану допомогу у проведенні археологічних досліджень.

під керівництвом М.Филипчука у 1998 р., було виявлено понад 20 об'єктів різного призначення, а також велику групу підплитових поховань.

У процесі археологічних робіт у польовому сезоні 2000 р. було виявлено цілу групу поодиноких захоронень, які не мали традиційної просторової орієнтації та значний ступінь розкладу кісткового матеріалу. Поховання є безінвентарними, що ускладнює їхнє датування. Попередньо їх можна зачислити до ранньохристиянського, а можливо, і дохристиянського періодів історії України. На підставі зібраних у польовому сезоні матеріалів можна твердити, що існування монастиря на Чернечій горі в Уневі припадає на XI-XII – ХУІІІ ст.ст.

Найдавніші матеріали, які стосуються ще княжої доби, було знайдено на нижній, помітно виділеній із західного боку Чернечої гори, піднівельованій площадці, яка утворює мисоподібний виступ над річковою долиною. Сьогодні ця територія головно зайнята середньовічним кладовищем з підплитовими похованнями, яке відповідно до надписів на плитах можна датувати ХУ-ХУІІІ ст. На схилі з південно-західного вище згаданого мисоподібного виступу на поверхні ґрунту знайдено фрагменти керамічного посуду, кусочки глиняної обмазки та інші знахідки. Керамічні матеріали за ознаками фактури тіста, форми вінець є характерними для давньоруського періоду.

На південно-західному краї мисоподібного виступу було закладено кілька шурфів. В шурфі 1 виявлено фрагменти давньоруського керамічного посуду, кусочки глиняної обмазки, невеликі камені та вуглики перепаленого дерева. На глибині 0.8 - 0.9 м від рівня сучасної поверхні був темний, добре утрамбований та гумусований прошарок під яким лежала материкова основа у вигляді світло-жовтого суглинку. Розширення шурфа сприяло обстеженню давнього напівземляного житла. Житлова споруда мала характерне пристосування до гористого рельєфу. Житло своєю основою було врізане у материк. Три стінки будівлі прикривала земляна основа і лише одна сторона - з боку південно-західного схилу гори - була відкрита. У відкритій частині стінки був вхід у житлову споруду.

Заповнення ями житлової споруди складали фрагменти керамічного посуду з характерним давньоруським типом вінець (косозрізаний край), уламки випаленої обмазки, вуглики, камені, цвяхи та інші вироби з металу, призначення яких із-за сильного розкладу встановити не вдалося (можливо окуття лопат).

Житлова споруда мала дерев'яну зрубну конструкцію (не виявлено слідів від стовпів) і представляла собою невелике однокамерне приміщення підквадратної форми розмірами 3,75 x 3,9 м.

Долівка житлового приміщення була досить добре втоптана. В куті північної стінки, на вирізаній материковій основі шириною 1.2 м був черінь, що мав товщину випаленої поверхні близько 4 см. Площа випаленої поверхні череня становила близько 1 м. Навколо домашнього вогнища було багато невеликих каменів без слідів обробки. Окремі з них мають ознаки термічних впливів. Вірогідно, що це залишки від печі-кам'янки.

Біля череня, ближче до північно-західної стінки будівлі знаходилась невелика конусоподібна вигрібна яма овальної форми (0,4 x 0,27 м) глибиною 0,3 м. Вона була заповнена попелом, вугликами недогорілого дерева, дрібними кусочками випаленої глини (обмазки) та фрагментами керамічного посуду. Знайдені у вигрібній ямі та в житлі вінця за відповідними аналогами та характерними ознаками можна віднести до XI-XII ст. (рис. 2). Вони належали невеликим горщикам, що мали діаметр шийки 18-22 см. Знайдено також невеликий залізний ніж довжиною 9 см. (рис. 3, 3). Подібні матеріали дослідниками виявлено у княжому Звенигороді¹, Пліснеську², Галичі³ та інших давньоукраїнських містах і, відповідно, датовані княжою добою.

Домашнє вогнище було вище від долівки житла на висоті 0,3 – 0,4 м. Приблизно такої ж висоти материковий останець знаходився вздовж північно-східної стінки житової споруди. Ширина останця була меншою від ширини череня і становила 0,8 – 0,9 м. Термічних впливів, тобто слідів випалу на останці не простежено. На нашу думку, це могла бути лава або лежак, про що свідчить виявлений на її поверхні характерний світловатий тонкий прошарок розкладеної органіки (можливо це тростина, солома або й деревина). Знахідки на останці кількох фрагментів керамічного посуду можуть дати підстави для твердження, що це місце частково могло служити і для інших господарських потреб.

На основі керамічного комплексу існування житла припадає на XI-XII ст.

Для виготовлення керамічних виробів стародавні майстри використовували місцеву залізисту глину. Домішкою до керамічного тіста служив крупнозернистий пісок.

Для найдавніших із знайдених (XI-XII ст.) фрагментів керамічних посудин характерним є незначний та нерівномірний випал стінок, грубі

¹ *Свешников И.К.* Звенигород // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. (Раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев, 1990. – С.176.

² *Кучера М.П.* Пліснеськ // Археологія Української РСР. – К., 1975, Т.3. – С.250.

³ *Гончаров В.К.* Галич // Археологія Української РСР. – К., 1975, Т.3. – С.227.

домішки піску в складі керамічного тіста тощо. Але для наступного часу якість виробів з кераміки покращується, зростає їх міцність за вдяки певним технологічним досягненням, зникає ліпний посуд. Зовнішніми ознаками є удосконалення форми вінець, поліпшення якості виробів, поява на окремих верхніх внутрішніх частинах вінець характерної закраїни для вставлення покритишки, орнаментация та інше.

Наприклад, на основі порівняльних ознак виявлених вінчиків горщиків можна зазначити, що еволюція посуду відбувалася в кількох напрямках. По-перше, зростав ступінь відхилення вінець назовні. По-друге, поступово нівелювалися грані та манжети вінцевої частини. По-третє, з розвитком гончарної справи зростала опуклість посудин (горщиків) та помітно зменшувалася їхня висота. Важливо, що ці ознаки простежено на багатьох давньоруських пам'ятках (Звенигороді, Страдчі, Галичі, на городищі в Рокитному, Воротах та інших).

Зазначимо, що кілька фрагментів кераміки XIII ст. також було виявлено на поверхні вищезгаданої площадки мисоподібного виступу.

Отже, ми маємо на базі однієї пам'ятки приклад трансформації валико-манжетних вінець у валико-граневі, які вже мають характерну внутрішню закраїну для накривки. З інших матеріалів відомо, що саме цей тип посуду з'явився і навіть з середини XIII ст. домінував у давньоукраїнському керамічному комплексі.

Цікаво, що в XIII ст. для виготовлення посуду почали ширше використовувати глеєву відмулену глину, яка надавала виробам світлого відтінку і більшої міцності. Не виключено, що це було пов'язано з пошуками ліпших і якісніших сировинних запасів. Згодом у XIII та наступних століттях помітно зменшилася товщина керамічних посудин та зросла їх якість. Важливу роль відігравали високоякісні домішки, які входили в склад керамічного тіста.

Паралельно з процесом підвищення якості кераміки, відбулося удосконалення орнаментации та створення різноманітних нових орнаментацийних мотивів для прикрашення керамічних виробів. Це добре ілюструють знайдені фрагменти керамічного посуду. (рис.5-12).

Проте основу пам'яток Чернечої гори становлять підплитові поховання. Поховальні плити знаходяться на різній глибині (від 0,2 до 0,6 м). Вони мають прямокутну форму та добре оброблену поверхню. Довжина плит коливається в межах 2 м, а ширина – 0,7-0,9 м. Більшість плит (виявлено їх понад 30) не мають надписів.

На окремих плитах по їх периметру зроблено прямокутні рамки шляхом вирізання прямих ліній. В інших видадках прямі лінії вирізано лише на верхній частині поховальної плити. І лише на кількох плитах, які вважаються пізніми, наведено іменні надписи, датування та нанесено

символізовані зображення. Одна з плит має датування – АХМЕ, що відповідає 1647 рокові.

На думку дослідників пам'ятки, в період XI-XII ст. мисоподібний виступ був заселений першими монахами-місіонерами. На східному краї мисоподібного виступу було влаштовано кладовище, яке згодом у XIII-XIV ст. витіснило монаше селище на верхню піднівельовану площадку (рис. 1).

Археологічне обстеження верхньої піднівельованої площадки свідчить про багаторазове та тривале її заселення. Наприклад, об'єкт 9 (див. рис. 1), який було визначено за контурами кам'яної основи дерев'яної будівелі перекривав земляне житло 2. В житлі знайдено срібну монету - празький гріш Яна Люксембурзького. Відомо, що ці гроші з'явилися в 1310 р., а отже існування даного житла можна віднести до XIII-XIV ст. Додатково це підтверджують знайдені керамічні матеріали та інші речі.

Приблизно в тому ж часі в східній частині згаданого вище мисоподібного виступу, на місці давнього кладовища, було збудовано церкву. Пам'ятка поки що вимагає детального архітектурно-археологічного обстеження. Проте можна відмітити, що округла її апсида знаходилась з східного боку, а отже церква мала орієнтацію в напрямі схід-захід. Довжина будівлі разом з притвором складає майже 14 м, а ширина - 8,5 м. Фундаменти культової споруди викладено з каменю на вапняному розчині. Ширина кам'яної кладки - 1,0-1,2 м.

Будівля кілька разів перебудовувалась про що свідчать знахідки різночасових будівельних матеріалів (тесані будівельні камені, «брускова жолобкоподібна » або ще її називають «пальчата цегла», цеглини австрійського та польського періодів.)

Своїм фундаментом культова споруда перекривала кілька раніших поховань. Передусім це кітки з перепоховань, виявлені **ямі 1**, закладеній поблизу північно-східної стінки абсиди. Вони належали трьом - чотирьом особам різної статі та віку.

Поховання 1 виявлене під час обстеження північного фундаменту церкви з внутрішньої її сторони. Трупопокладення було на відстані 4.5 м від початку апсиди. Воно належить до звичайних «випростаних» трупопокладень. Кістки належали особі чоловічої статі, яка була похована у віці 40-45 років. Кістковий матеріал лежав у правильному анатомічному порядку на глибині 0.7 м від сучасної поверхні. Поховання виконано в напрямі північний схід - південний захід. Частково нижні кінцівки (від колін) перекриває північний фундамент церкви. Супровідного матеріалу не виявлено, але значний розклад остеологічних решток свідчить про його давність.

Поховання 2 виконано у вівтарній частині споруди паралельно до північної стінки будівлі. Поховання чоловічої статі віком 55-60 років (з'ясовано за облітерацією швів черепа). В поховальній ямі, що на глибині 1.2 м від денної поверхні, виявлено кілька невеликих цвяшків, фрагмент металевої застібки та мідну монету («боратинку» коронної чеканки - 1660 р.).

Поховання 3 виявлене із зовнішньої, північно-східної сторони храму. Воно знаходилось в місці завершення округлого фундаменту апсиди та його переходу у пряму північну стіну. Це захоронення дівчинки віком 13-14 років виконане головою на захід. Кістки були в поховальній ямі на глибині 1.1-1.2 м від рівня сучасної поверхні. На фалангах пальців лівої руки (крім вказівного і товстого) виявлено три невеличкі мідні перстені типу обручок. Товщина обруча становить близько 2 мм, ширина - 1.8 мм, а зовнішній діаметр кілець складає 15, 16 і 17 мм. На похованій був дорогий одяг обрамлений тоненькою мідною сіткою. На верхній тазовій частині - широкий шкіряний ремінь (близько 10 см) від якого залишилися фрагменти шкіри та три невеликі залізні пряжки прямокутної форми. Поховальний інвентар: 12 невеликих цвяшків та срібна монета середини XVI ст. Поховання є неповним, тому, що нижні кінцівки починаючи від колін і нижче - відсутні. На кінцівках кісток видно характерні сліди екзартикуляції (відсічення). Це може свідчити про її трагічну загибель.

Головні археологічні роботи у польовому сезоні велися на місці знаходження **об'єктів 9 та 10** (рис. 1), де було закладено дві траншеї (I і II). Вони розташовані на наступній, після мисоподібного виступу піднівельованій площадці, яка має дещо похилу в західному напрямку поверхню.

У місці закладення траншей на поверхні ескарпованого ґрунту було зафіксовано кам'яні основи дерев'яних будівель пізнього часу (XVII-XVIII ст.). **Об'єкт 9** предсталений прямокутною у плані дерев'яною спорудою розмірами 5,4 x 4,2 м, яка мала орієнтацію схід-захід. Споруда була двокамерною. Приблизно в її середній частині виявлено залишки середньовічної печі. Знахідки представлені цілими кахлями та фрагментами їх уламків з міфічним рослинним орнаментом (рис. 2-6). Подібні кахлі було виявлено у Звенигороді⁴. Піч була збудована на кам'яній основі розмірами 1,2 x 1,6 м. На глибині 0,2 м від сучасної поверхні була добре втоптана та прогумусована долівка. Крім великої

⁴ Свешников И.К., Гупало В.Д. Керамика датированная кладами монет // Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21 – 23 IX. 1993. – Rzeszów, 1994. – S. 139-145.

кількості уламків кахлів (384 шт.) на пам'ятці знайдено багато фрагментів керамічного посуду XV–XVIII ст., металевий ніж, підківки для взуття, предмети кінської зброї (рис.4), багато фрагментів скляних виробів та інші знахідки.

Дана дерев'яна споруда контурами частково перекриває невелике земляне житло ранішого часу. Долівка земляного житла була заглиблена на 1,8 м від рівня сучасної поверхні.

В польовому сезоні вдалося обстежити лише південну частину земляного житла. Згадана споруда мала зрубну конструкцію, про що свідчать характерні кутові закраїни. Вхід у житло знаходився із західного боку. В протилежній - південно-східній частині землянки на вирізаній прямокутній (1,3 x 1,1 м) материковій основі було домашнє вогнище. Випалена частина вогнища мала округлу форму (близько 0,9 м у діаметрі). Вирізана материкова основа була піднята від долівки житлової споруди на висоту 0,4- 0,5 м. В південно-східному куті будівлі над черенем на висоті 0.3-06 м знаходився двоступеневий припічок. Обабіч домашнього вогнища, на долівці і на материковому останці знайдено кілька великих каменів, предмети домашнього побуту: два ножі, фрагменти кількох горщиків, невелику мисочку (рис.5), точильний брусок та інші речі. За керамічним матеріалом існування житла датується XIII-XIV ст.

Знайдені у земляному житлі керамічні матеріали дають підстави говорити, що в добу середньовіччя помітно удосконалилася технологія виготовлення керамічних виробів. Одним з свідчень цього є поява високоякісного, тонкостінного чорнолощеного посуду. У виробничій технології давні майстри стали застосовувати технологічний процес задимлення виробів.

Порівняно з керамічними виробами XI - XII ст. у XIV – XVIII ст. помітно зросла різнотипність орнаментатії. Якщо у давньоруський період наносили простий тип орнаменту і в основному у верхній частині горщиків, то в пізнішому часі орнаментатія заповнює майже всю поверхню виробу. Орнаментатію виконували за допомогою різноманітних інструментів (палочки, гребеня, коліщатка та ін.).

Вінчики пізньосередньовічного посуду переважно прямостоячі, що є відмінним у порівнянні з вінцями княжої доби (розхилені назовні з косозрізаним краєм). Пізньосередньовічним неполив'яним посудинам притаманними є вінчики складних конфігурацій, які переважно є профільованими з внутрішньої та зовнішньої сторін. Найпоширенішим прийомом моделювання вінець стає легке потовщення та заокруглення краю (рис.5-12). Іноді вінчики прикрашали періодичною косою насічкою (рис.9, 4).

Отже, археологічні дослідження давнього Унівського чернечого комплексу відкривають невідомі сторінки історії чорного духовенства в Прикарпатті. Пам'ятка ще містить важливі історичні матеріали з багатьох питань господарсько-виробничої, побутової та культурної діяльності ченців. За рівнем знайдених матеріалів, концентрації археологічних об'єктів та давності їх виникнення давній Унівський монастир немає подібних аналогів у регіоні.

Roman Berest

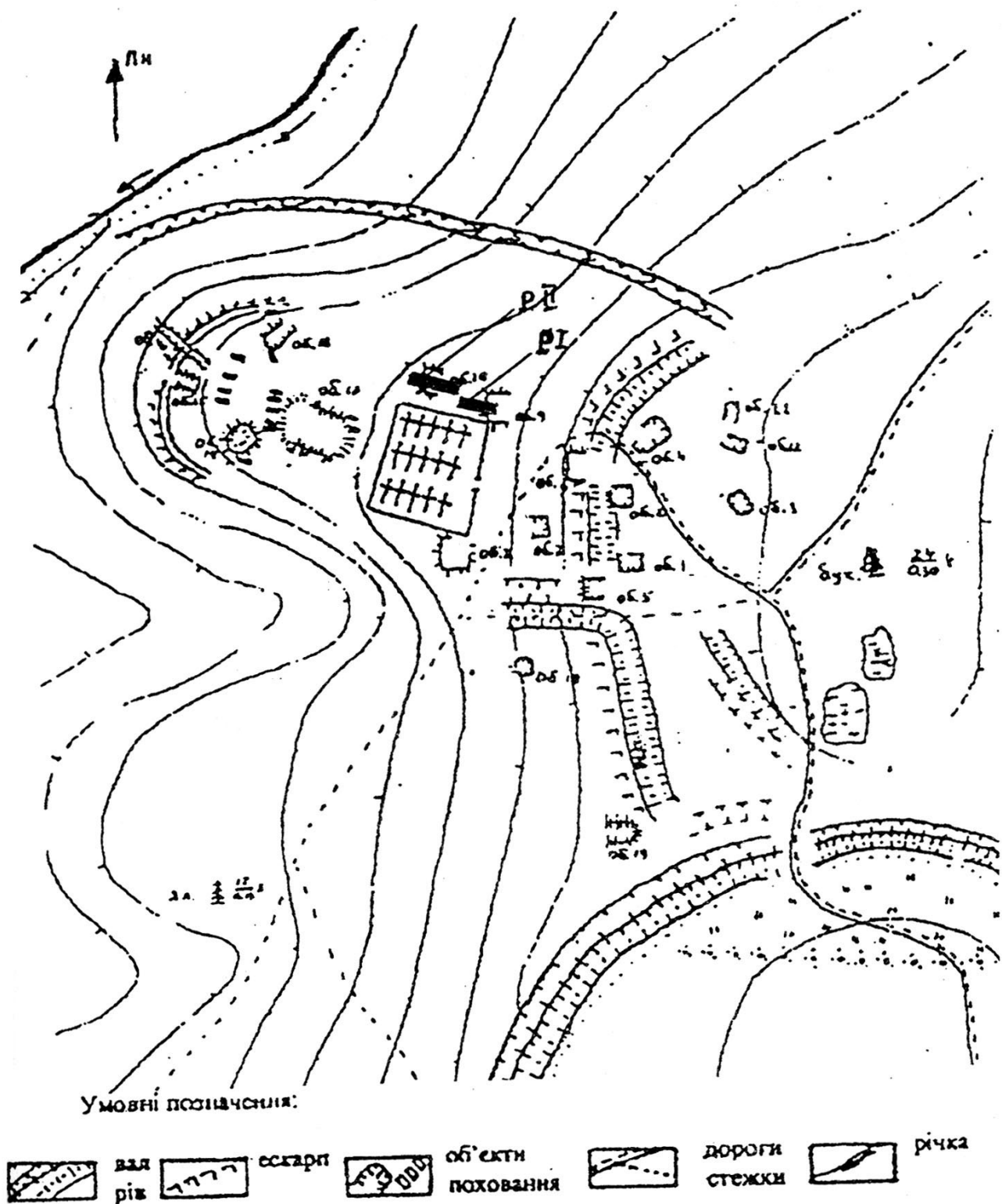
THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF UNIV
OLD MONASTERY IN 2000

The information devote of research of Univ old monastery. This is the original memorial of the black clergy in Ukraine. As result of this works was fixed old monastery building 16th century an ground burial.

Key words: Univ, monastery, original memorial, devote of research.

Стаття надійшла до редколегії 4.09.2001

Прийнято до друку 15.10.2001

М 1:200

Рис. 1. Схематичний план урочища Чернеча гора в с.Уневі Перемишлянського р-ну Львівської обл (за М.Филипчуком).

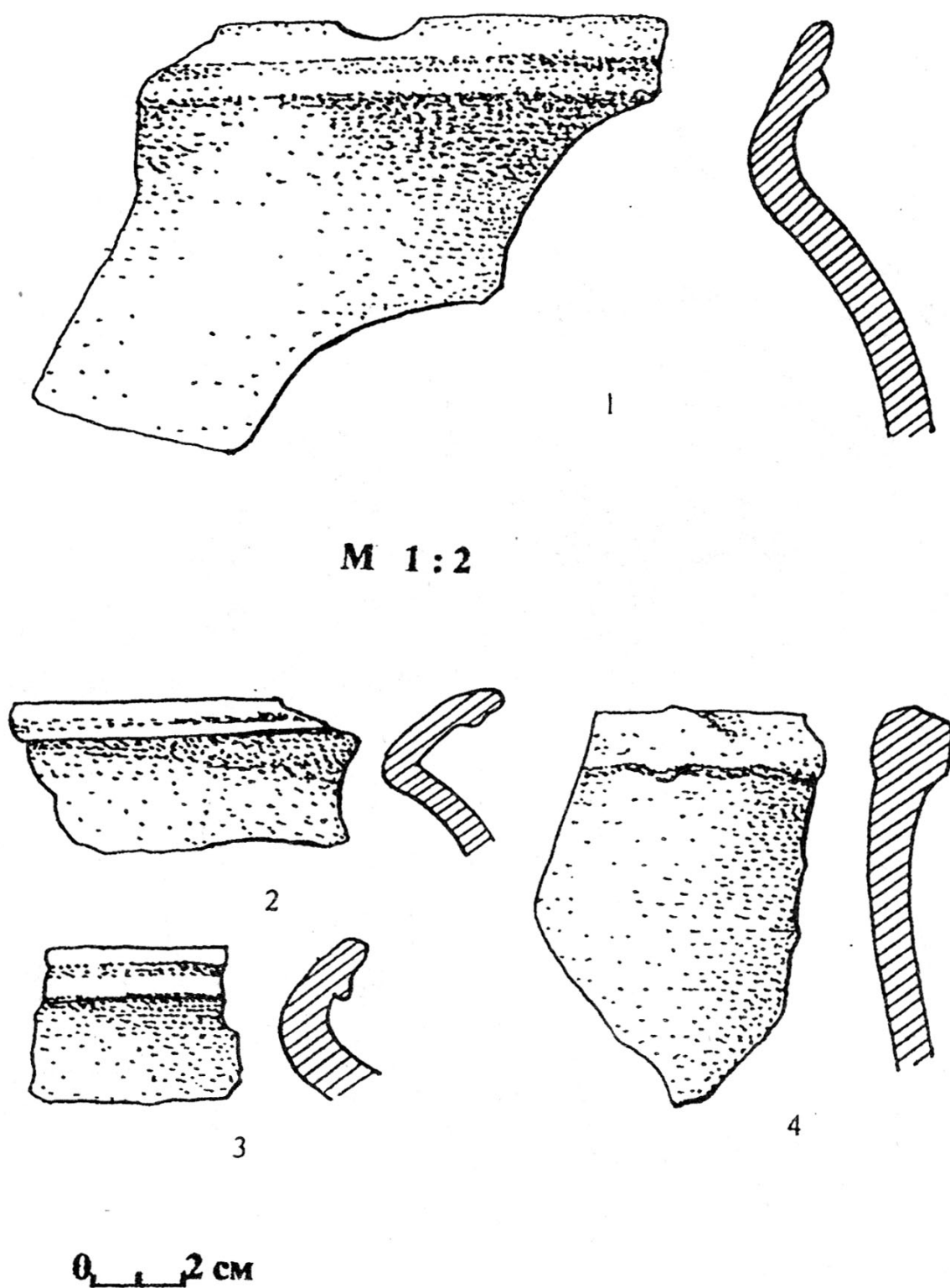

Рис. 2. Фрагменти керамічного посуду XI-XIII ст.

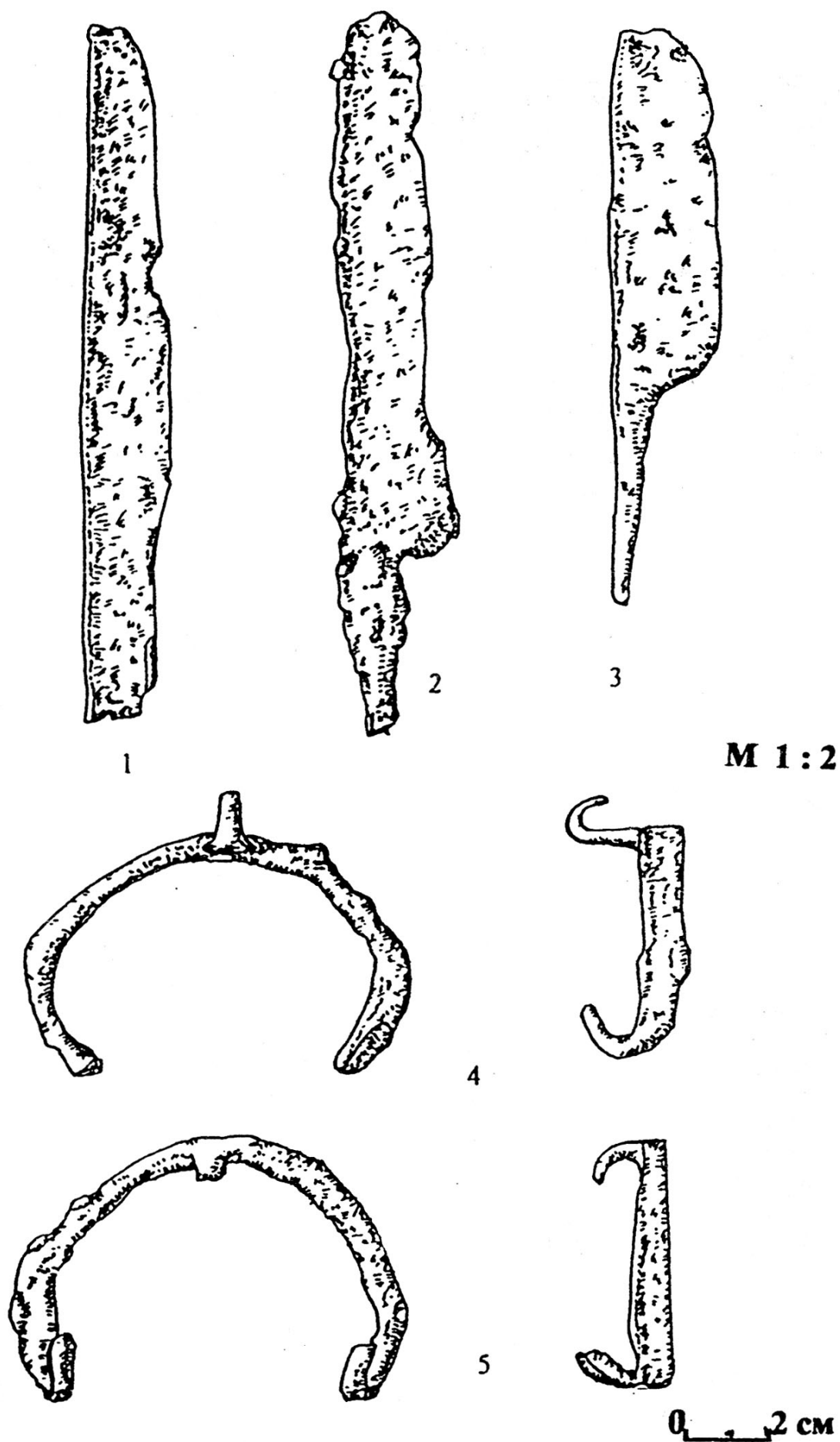

Рис. 3. Металеві речі XIV-XVII ст. (1,2,3 - ножі; 4,5 - підківки).

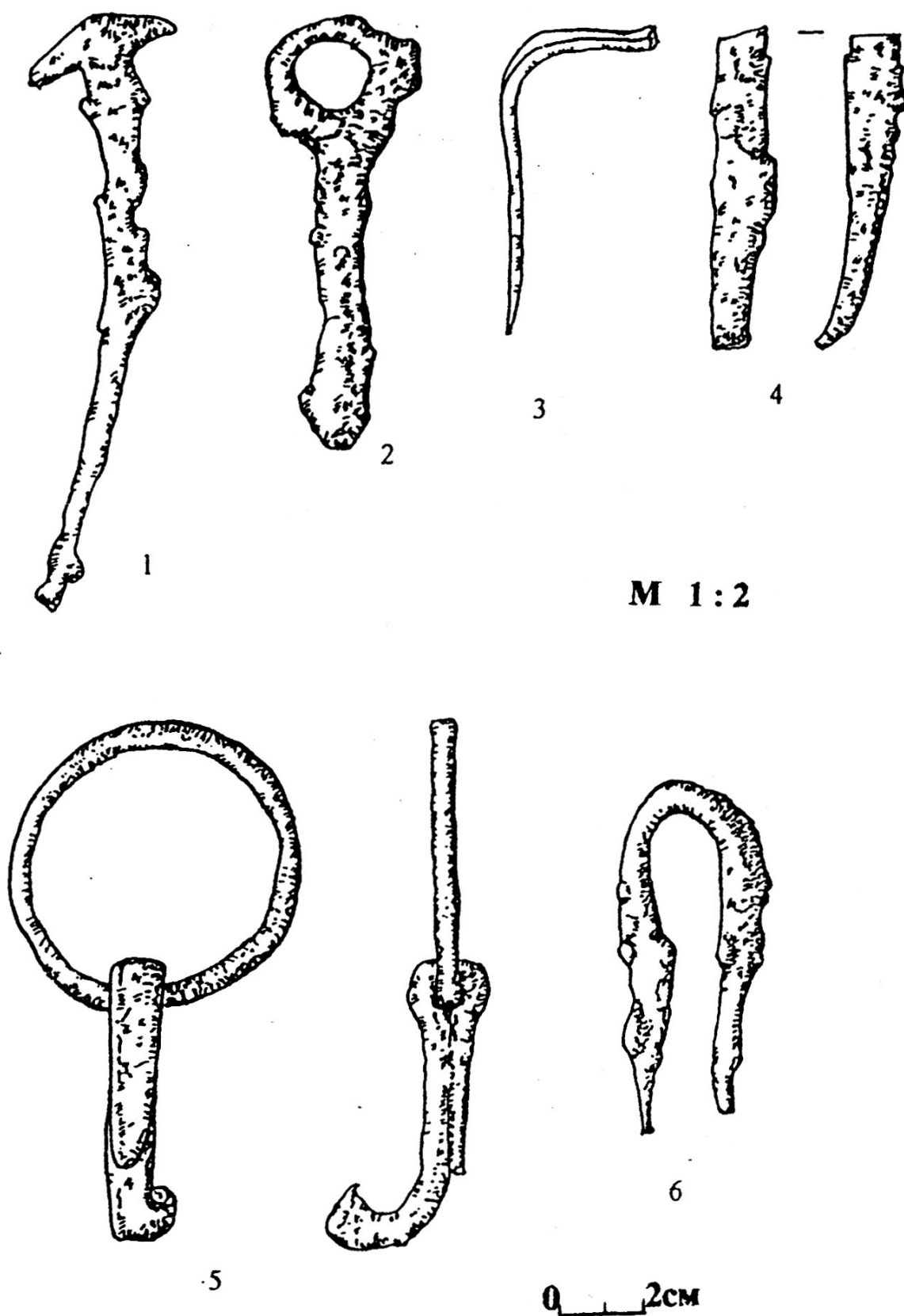
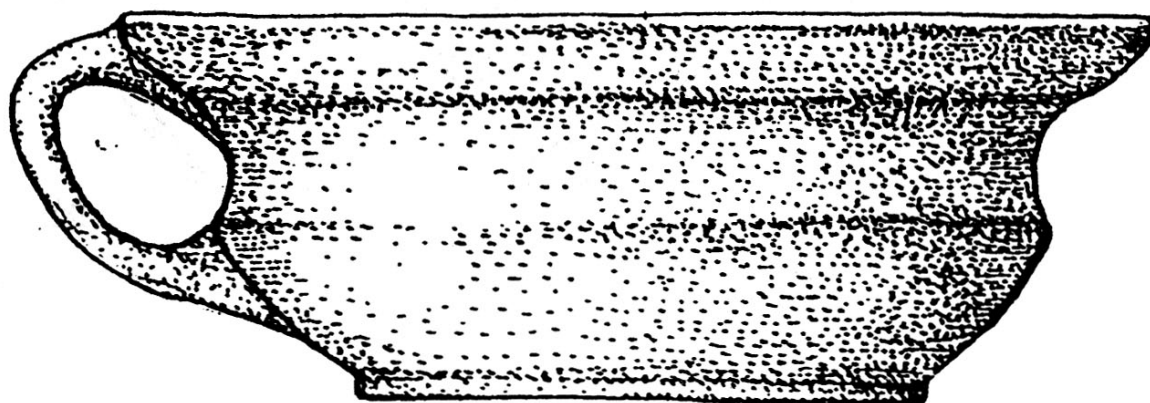
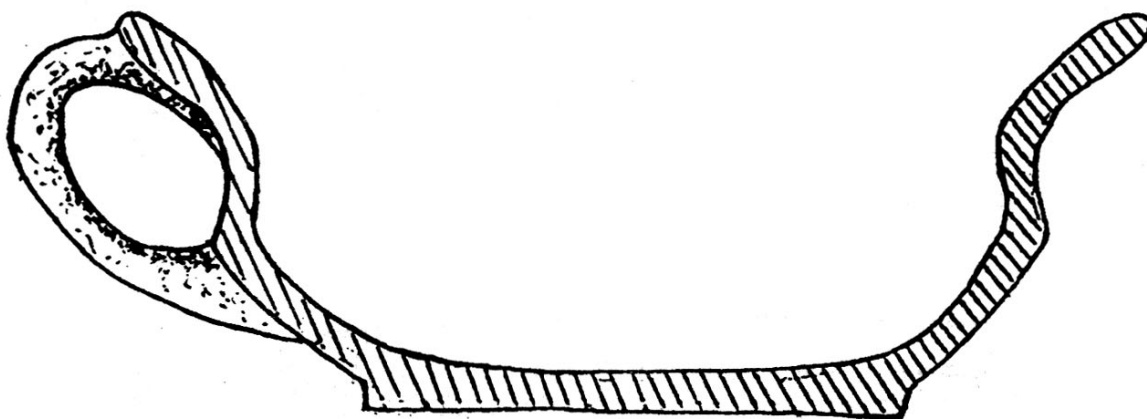

Рис. 4. Металеві речі XIV-XVIII ст. (1,3 - цвяхи; 2 - ключ; 4 - долото; 5 - предмет кінської збруї; 6 - скобель).

М 1:2

0 2cm

Рис. 5. Керамічна посудина XIV-XV ст.

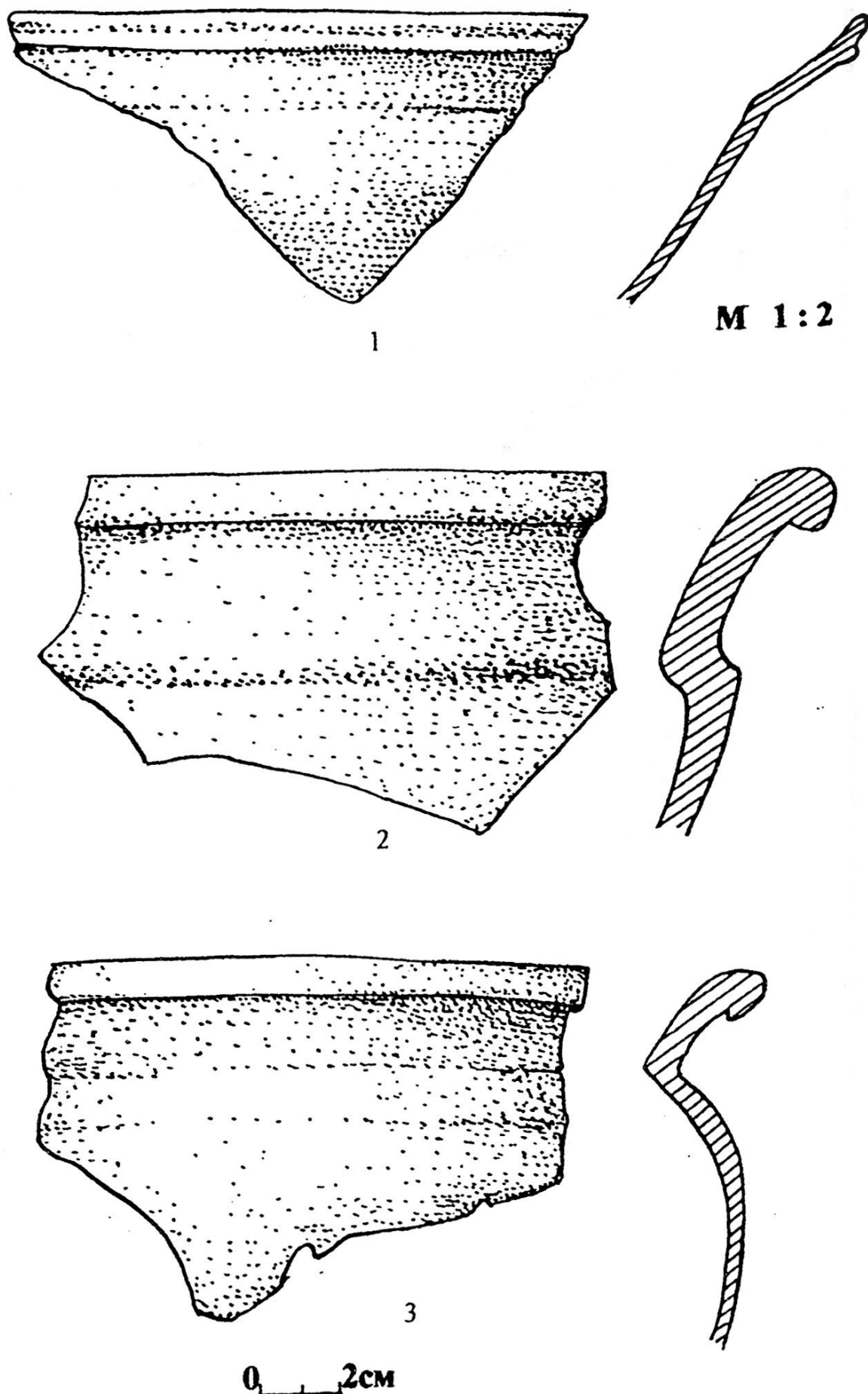
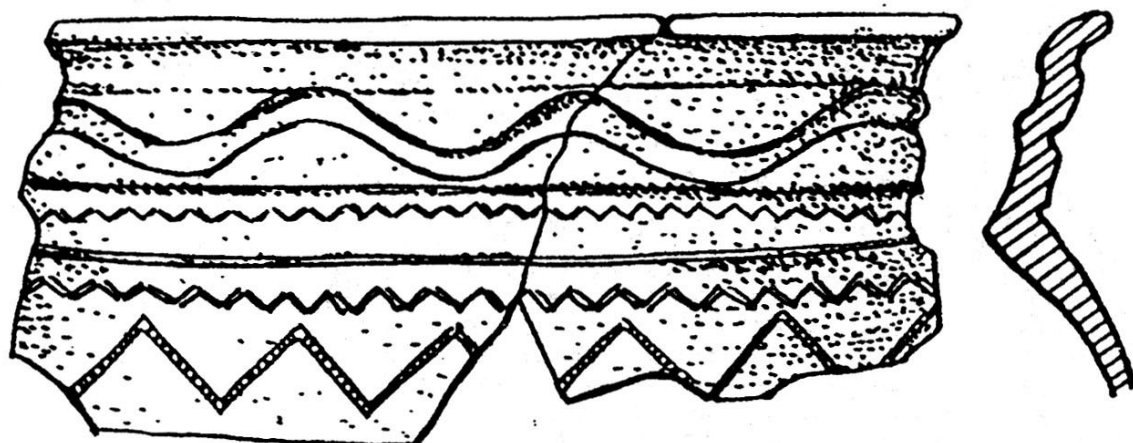
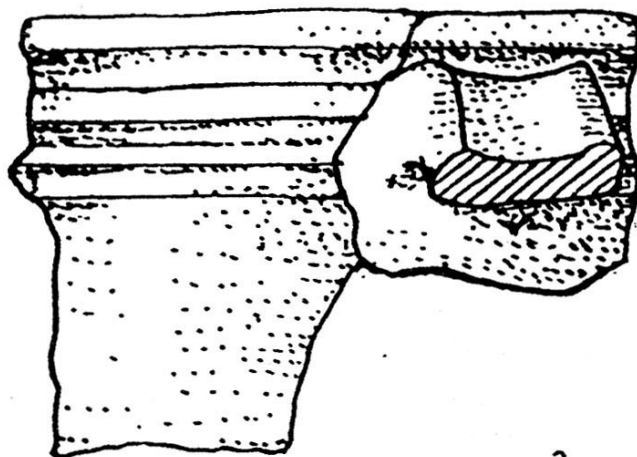

Рис. 6. Фрагменти керамічного посуду XIV-XV ст.

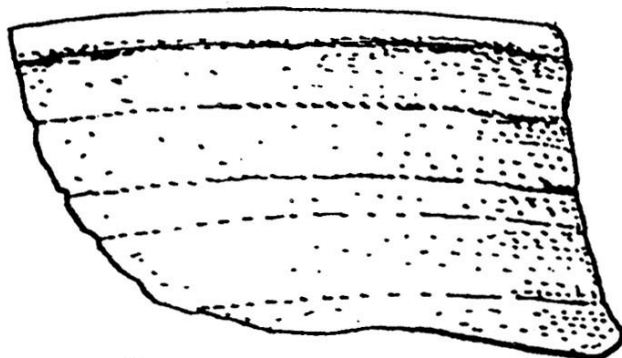
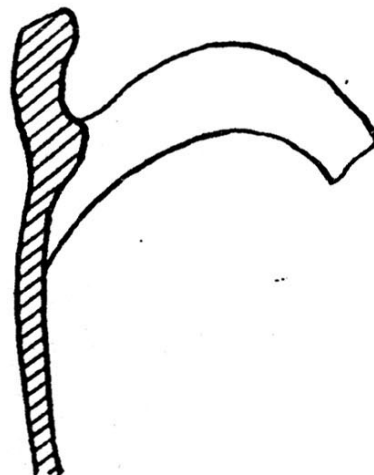

1

М 1:2

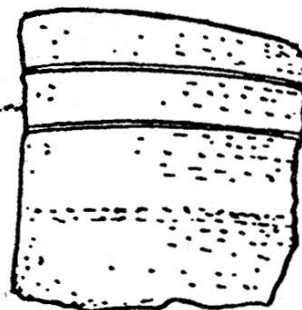

2

3

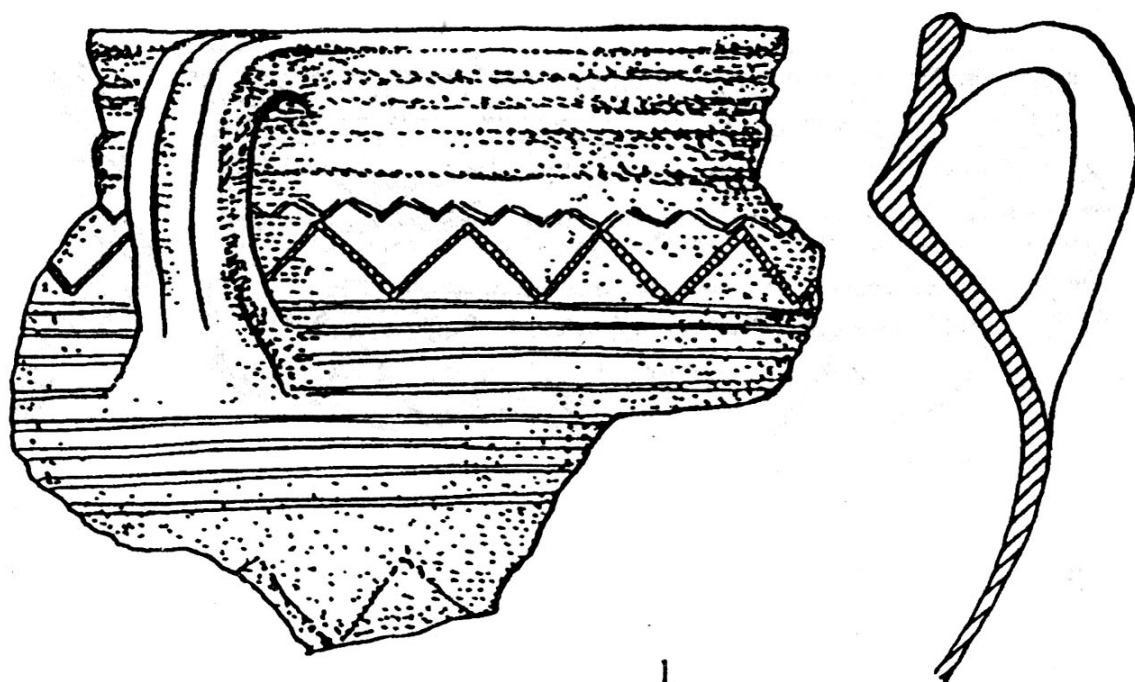
0 2 см

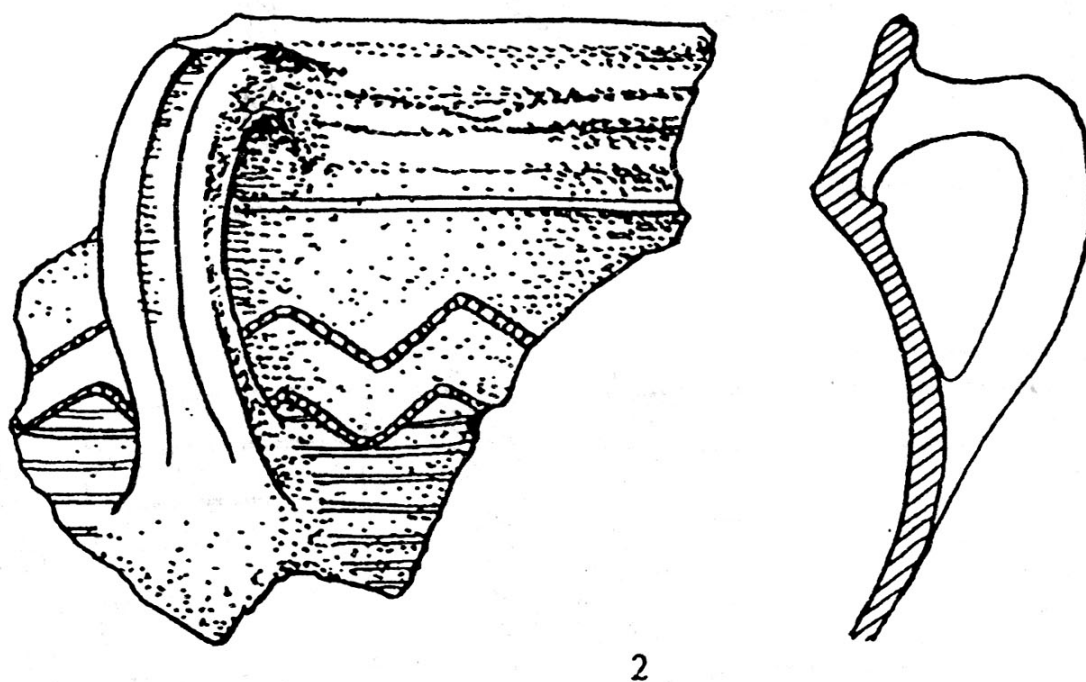
4

Рис. 7. Фрагменти керамічного посуду XV-XVII ст.

М 1:2

0 2cm

Рис. 8. Фрагменти керамічного посуду XV-XVII ст.

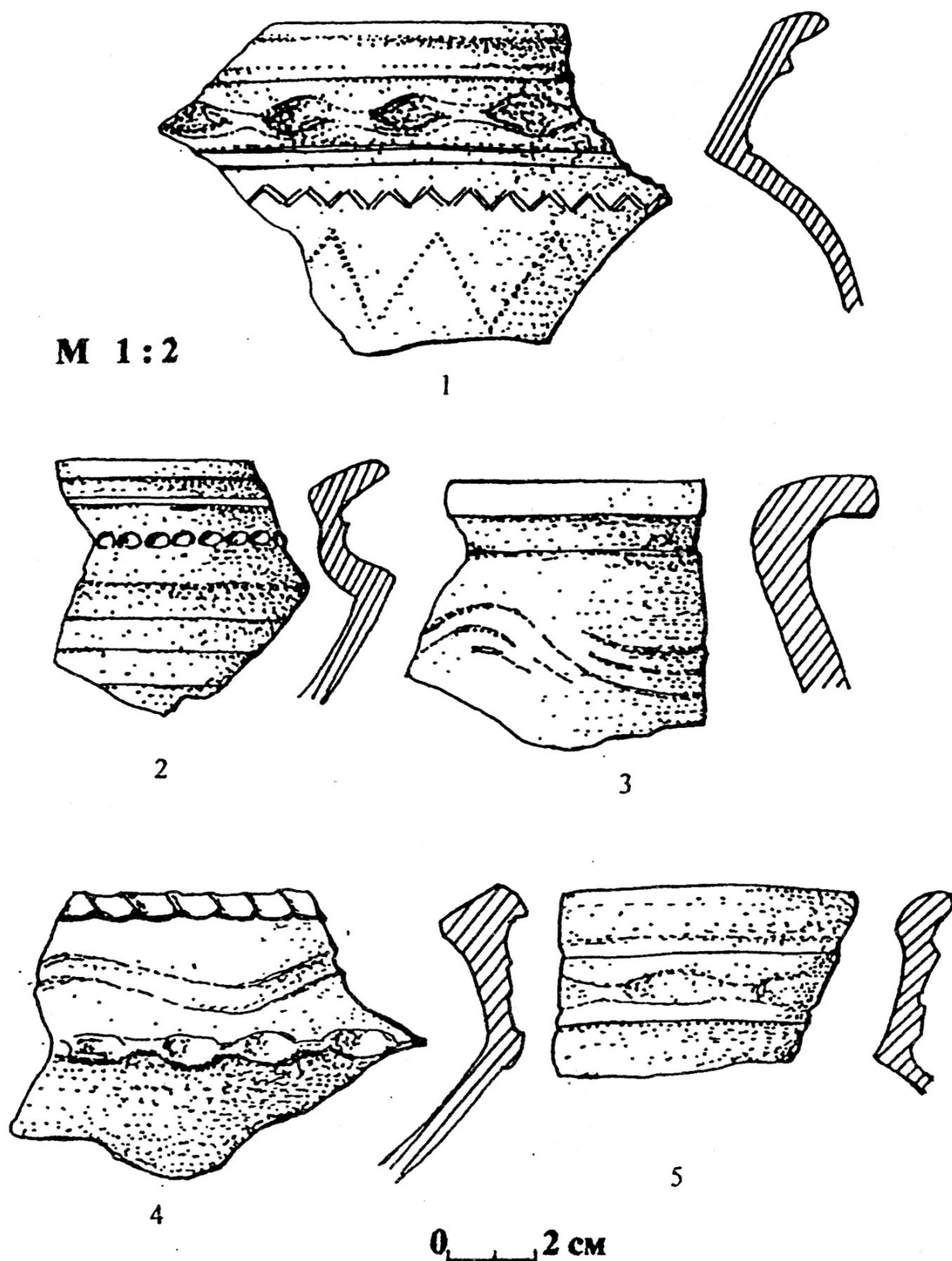

Рис. 9. Фрагменти керамічного посуду XV-XVII ст.

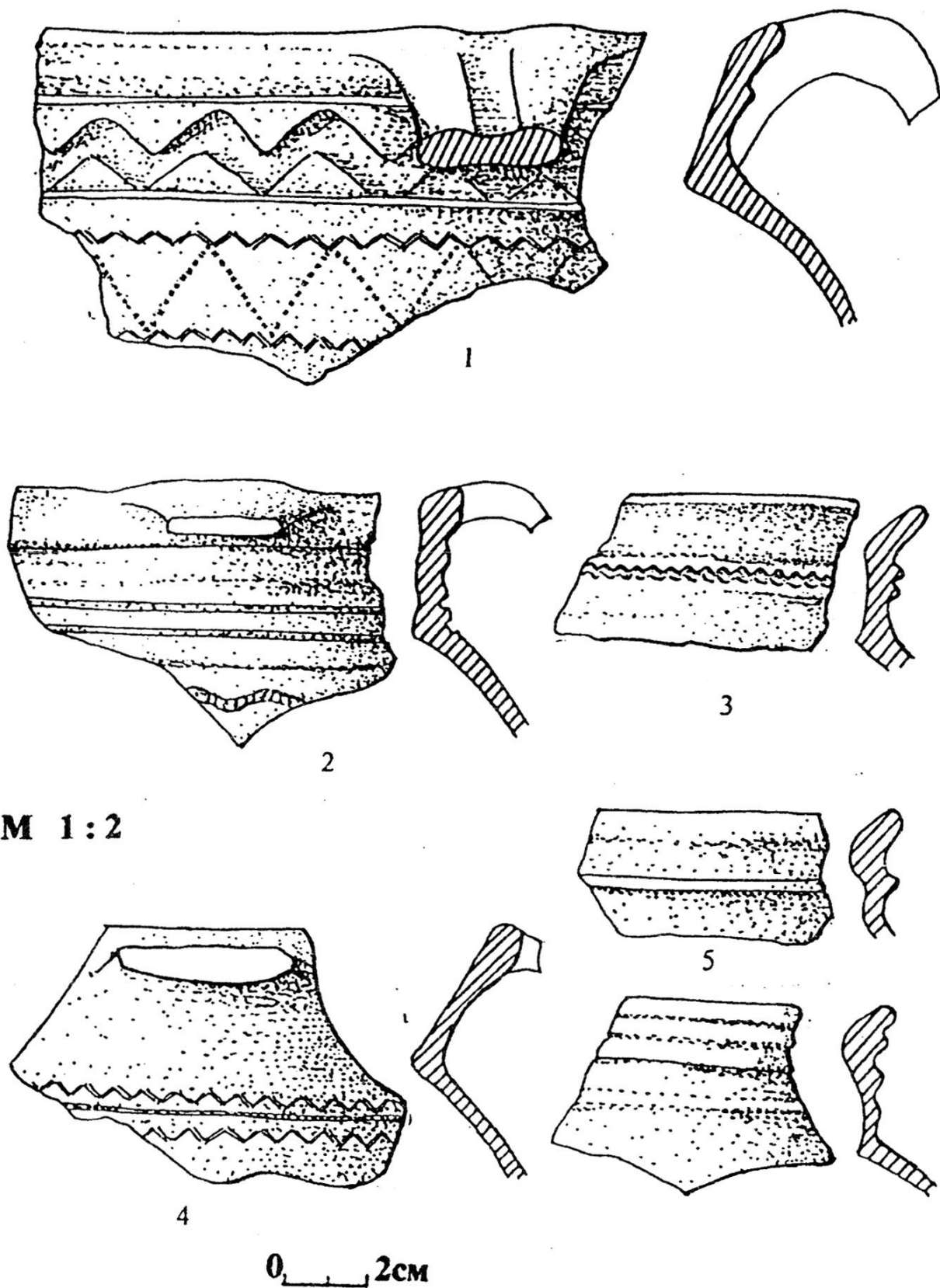

Рис. 10. Фрагменти керамічного посуду XV-XVII ст.

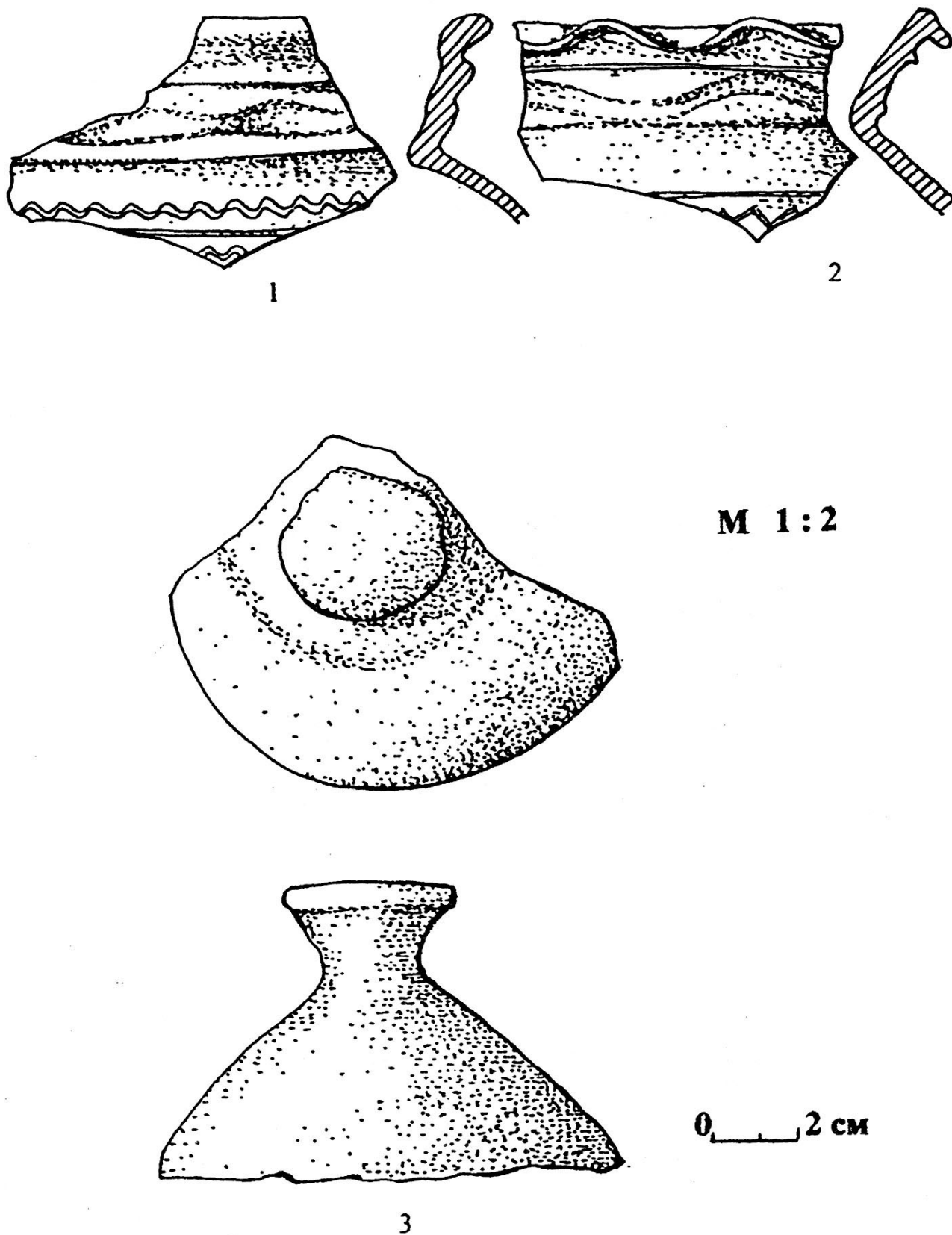

Рис. 11. Фрагменти керамічного посуду XV-XVII ст.

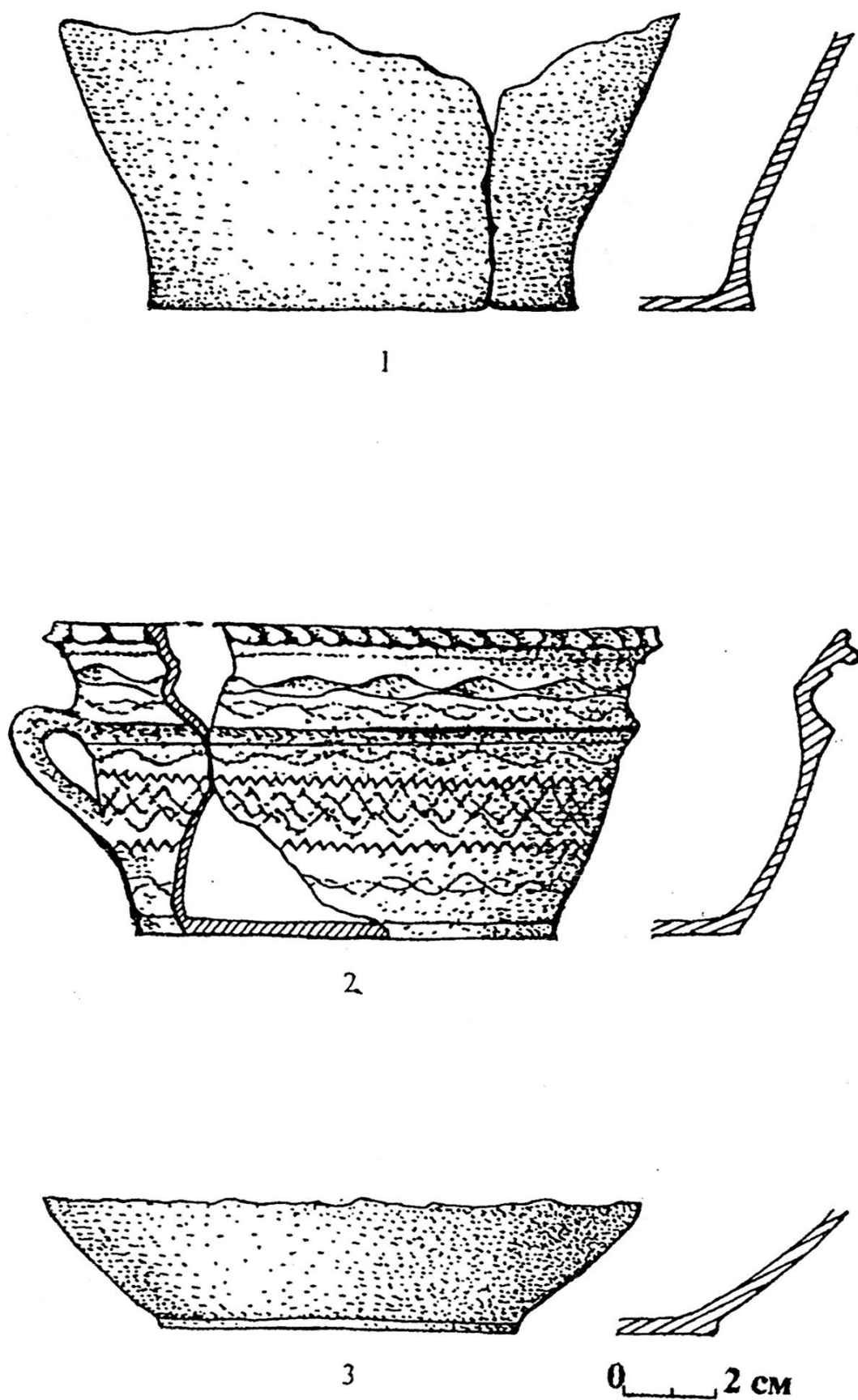

Рис. 12. Фрагменти керамічного посуду XV-XVII ст.

М 1:2

0 2см

Рис. 13. Керамічний кахель XVII-XVIII ст.

М 1:2

0 2 см

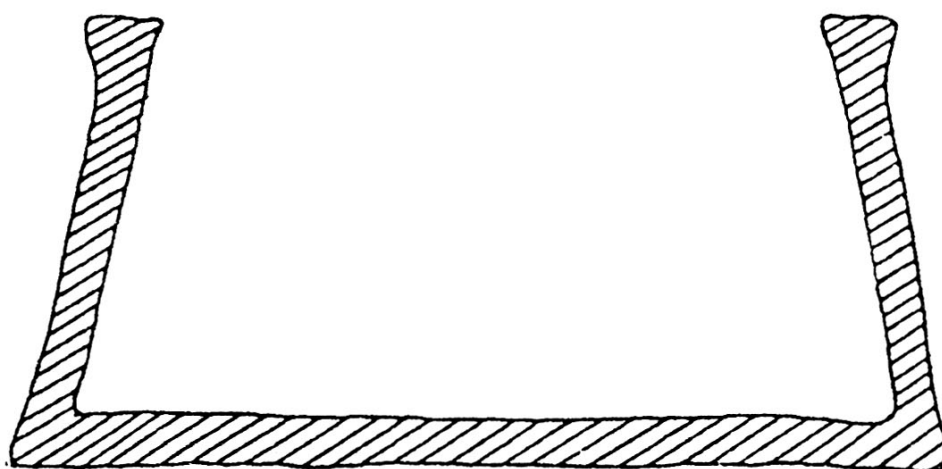
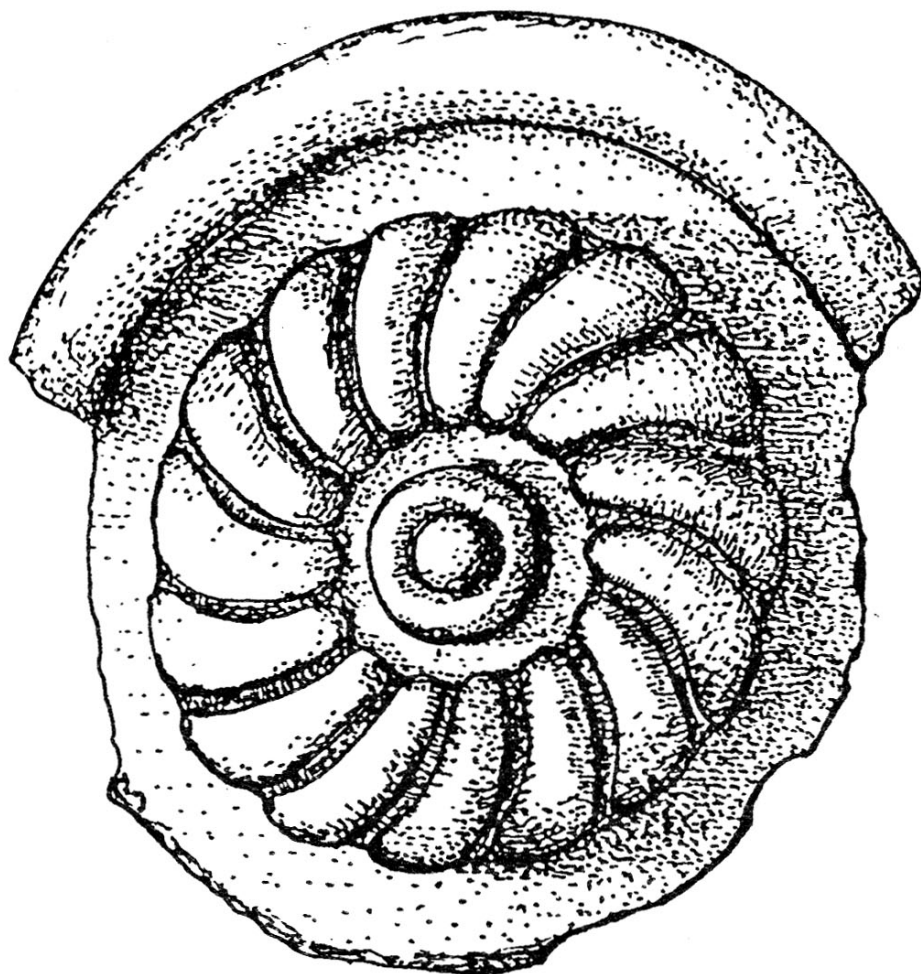
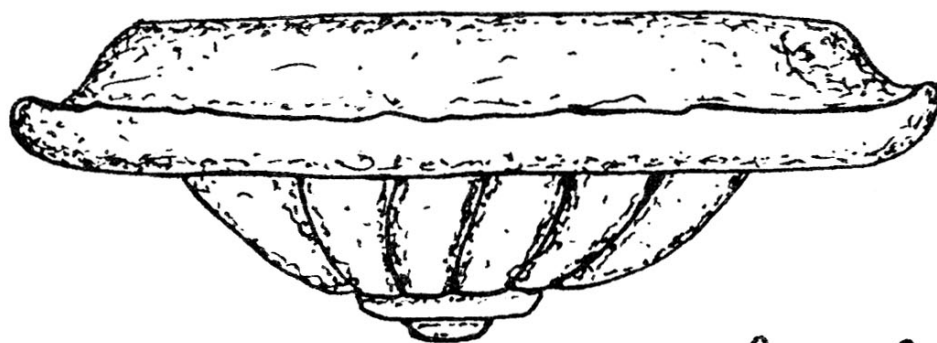

Рис. 14. Керамічний кахель XV-XVI ст.

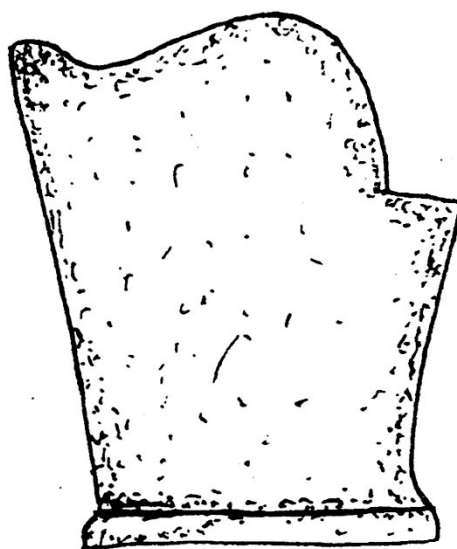
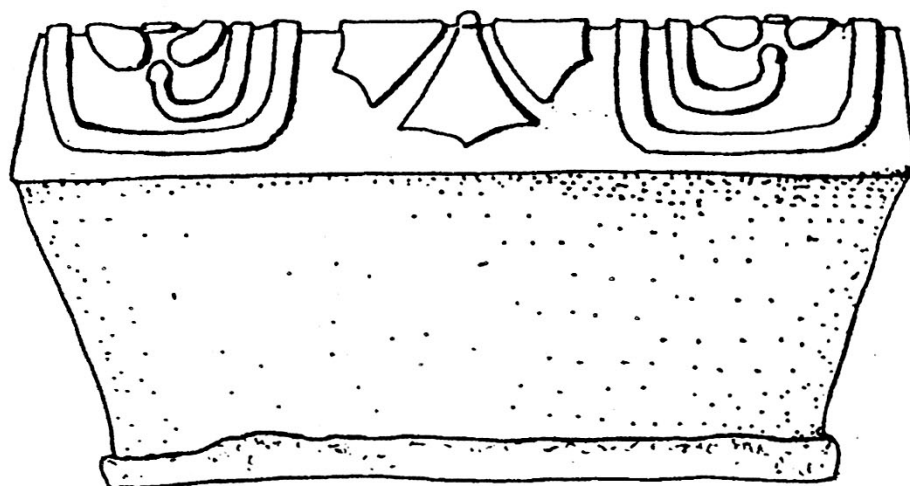
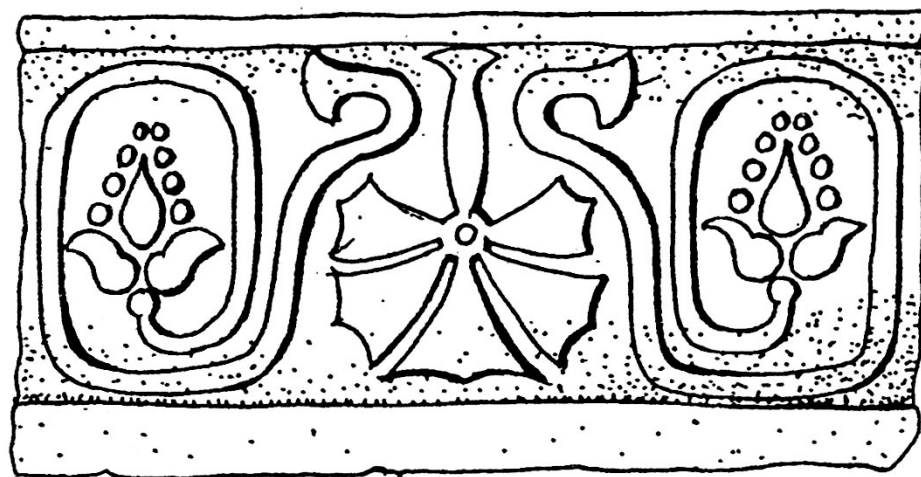

М 1:2

0 2 см

Рис. 15. Керамічна кахельна розетка XVII-XVIII ст.

М 1:2

0 2 см

Рис. 16. Керамічний кахель XVII-XVIII ст.